

KS. ROBERT DANIELUK SJ* – RZYM (WŁOCHY)

**DOKUMENTY RZYMSKIEGO ARCHIWUM
TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO DOTYCZĄCE JEZUICKIEGO
KOLEGIUM W KRASNOSTAWIE¹**

**DOCUMENTS OF THE ROMAN ARCHIVES OF THE SOCIETY
OF JESUS CONCERNING THE JESUIT COLLEGE IN KRASNOSTAW**

Abstract

Krasnostaw was one of many places in the Polish-Lithuanian Commonwealth where the Jesuits conducted their usual apostolic service, which consisted of direct pastoral care and school teaching. In the town on the banks of the Vistula, this activity took place between 1685 and 1773. This article – prepared for a conference to be held there in 2020 (cancelled due to the sanitary situation) – is a presentation of archival sources relating to the designated facility and stored in the Roman Archives of the Society of Jesus. Based on a detailed inventory of the archive's polonica – Andrzej Paweł Bieś et al, *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego* (vol. 1–5, Kraków 2002–2008) – it is easy to quickly and precisely locate those that originate in or relate to Krasnostaw. After their general presentation, the article addresses each of the main literary types of Jesuit documentation – these are primarily letters, directories, obituaries and formulas for final vows – with specific examples and citations of some of the sources. The author's objective is to present how these archives can assist not only local historians, but also anyone interested in the history of the place and the mentioned documentation because of other issues they are addressing.

Keywords: Jesuits; college; Krasnostaw; Society of Jesus; religious archives

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Ks. Robert Danieluk SJ – dr historii, Archiwum Generalne Towarzystwa Jezusowego w Rzymie
e-mail: arsi-danieluk@sjcuria.org
<https://orcid.org/0000-0003-1145-4131>

¹ Artykuł powstał na podstawie referatu, przygotowanego na konferencję „Krasnostawskie kolegium jezuitów: miejsce – ludzie – dzieła – konteksty”, która miała się odbyć w 2020 roku w Krasnymstawie. Spotkanie odwołano z powodu sytuacji sanitarnej.

Obecność jezuitów w Krasnymstawie – „w ziemi chełmskiej, województwie ruskim, nad rzeką Wieprzem uroczo położonym”, jak to ujął nestor polskiej historiografii jezuickiej Stanisław Załęski² – w latach 1685-1773 oznaczała też dla nich zwyczajną administracyjną konieczność utrzymywania przepisanych zakonnym prawem kontaktów ze znajdującą się w Rzymie Kurią Generalną Towarzystwa Jezusowego. Ich świadectwa w postaci dokumentów zachowanych w rzymskim archiwum zakonu – Archivum Romanum Societatis Jesu (dalej: ARSI) – są przedmiotem niniejszego opracowania. Nie wszystkie te archiwalia odnoszą się do „kolegium” krasnostawskiego, gdyż tutejsza placówka uzyskała ten status dopiero w roku 1720, wcześniej będąc „misją” i „rezydencją”³.

Nie ma zapewne potrzeby, by dłużej rozwodzić się tu nad samym archiwum, gdyż istniejąca w wielu językach, w tym także po polsku, literatura – mniej lub bardziej, ale jednak dostępna – dostarcza podstawowych informacji o jego historii i zasobach⁴. Ponadto opublikowany kilkanaście lat temu z inicjatywy niedawno zmarłego prof. Ludwika Grzebień SJ inwentarz poloników tego archiwum nie tylko pozwala na szybkie i precyzyjne ustalenie listy tych odnoszących się do historii interesującej nas placówki, ale również zawiera krótkie wyjaśnienia podstawowych rodzajów odnotowanej dokumentacji⁵. Razem ze znaną wszystkim zajmującym się polską częścią historii jezuickiej *Encyklopedią wiedzy o jezuitach* i *Podstawową bibliografią* – równie cennymi dziełami L. Grzebień – inwentarz ten stanowi swoistą trylogię metodologiczną, czyli zespół narzędzi pozwalający na podjęcie właściwie każdego tematu w tej dziedzinie, bez konieczności długich i żmudnych poszukiwań archiwalno-bibliotecznych, których smak (ale i cenę) znają wszyscy ci, którzy mieli kiedykolwiek okazję ich doświadczyć⁶. To nawią-

² S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV, vol. 4, Kraków 1905, s. 1587.

³ L. Grzebień i in., *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, wyd. 2, Kraków 2004 (dalej: *Encyklopedia*), s. 327-328. Na temat znaczenia terminów „misja” i „rezydencja” u jezuitów, zob. tamże, s. 427, 568-569 oraz J. Kołacz, *Słownik języka i kultury jezuitów polskich*, Kraków 2006, s. 171, 239.

⁴ Wśród wielu artykułów na szczególną uwagę zasługują: E. Lamalle, *L'archivio di un grande Ordine religioso. L'archivio Generale della Compagnia di Gesù*, „Archiva Ecclesiae”, 24-25 (1981-1982) s. 89-120; G. Schurhammer, *Die Anfänge des römischen Archivs der Gesellschaft Jesu*, „Archivum Historicum Societatis Jesu”, 12 (1943) s. 89-118; J. Teschitel, *L'Organizzazione dell'archivio generale della Compagnia di Gesù*, „Rassegna degli Archivi di Stato” 22 (1962) s. 189-196. Z tekstów polskich, zob. artykuł autora niniejszej publikacji przygotowany z okazji podobnej konferencji zorganizowanej w 2017 roku w Bydgoszczy: *Bydgoszczana w Rzymskim Archiwum Towarzystwa Jezusowego*, w: *Jezuici w Bydgoszczy i okolicy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2018, s. 13-16, gdzie czytelnik znajdzie też więcej sugestii bibliograficznych.

⁵ A.P. Bieś i in., *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego*, t. 1-5, Kraków 2002-2008. Wspomniane wyjaśnienia znajdują się w t. 1, s. 15 (listy soli), s. 32 (ordynacje), s. 42 (księga zwyczajów), s. 44-45 (katalogi), s. 76-77 (listy roczne i historia domus), s. 158 (*fructus spiritualis*), s. 161 (nekrologi i menologia), s. 225-226 (dokumenty dotyczące fundacji domów), s. 343-344 (formuły ostatnich ślubów zakonnych).

⁶ L. Grzebień, *Podstawowa bibliografia do dziejów Towarzystwa Jezusowego w Polsce*, t. 1-2, Kraków 2009. Pierwsze wydanie cytowanej wyżej *Encyklopedii* miało miejsce w tym samym miejscu i w wydawnictwie w 1996 roku.

zanie do metodologii i porównanie do narzędzi odpowiada zresztą żartobliwemu określeniu prof. Grzebienia, który mawiał czasami o sobie jako o „rzemieślniku” historii jezuickiej... Dobrze wiemy, że rzemieślnicy nierzadko bywali artystami i bez wątplenia to drugie określenie bardziej mu się należy.

Rzymskie „krasnostaviana”

Językoznawcy orzekną, czy można zaproponować termin „krasnostaviana” na określenie dokumentów odnoszących się do tej miejscowości. Niezależnie od ich wyroku, prawdą jest, że rzymskie archiwum jezuitów ma takich dokumentów sporo. Nic dziwnego, wszak wedle zakonnych praw każdy dom Towarzystwa Jezusowego był zobowiązany do systematycznego przekazywania przełożonym (na szczeblu prowincji, ale i samemu generałowi również) określonych informacji. Sprawnie działający system administracji funkcjonował u jezuitów według reguł ujętych w formę instrukcji znanej pod łacińskim tytułem *Formula scribendi*, która precyzowała częstotliwość i styl komunikacji pisemnej w zakonie⁷. Oprócz tego kolejni przełożeni generalni oraz kongregacje generalne przypominali o obowiązku regularnych kontaktów i przesyłania dokumentów⁸. W efekcie, archiwum kurii posiada informacje praktycznie o każdym miejscu, gdzie działali jezuici, choć oczywiście zachowały się one w różnym stopniu, co tłumaczy się skomplikowanymi dziejami Towarzystwa i samego archiwum, by wspomnieć jedynie okres kasaty (1773-1814), czy konieczność ewakuacji części zagrożonych rządową konfiskatą archiwaliów z Rzymu do Holandii w 1893 roku.

Na szczęście, nawet po tak niełatwej historii, materiały dotyczące jezuickiej placówki w Krasnymstawie zachowały się w stosunkowo dużej ilości. Poniższa tabela przedstawia wykaz zawierających je jednostek archiwalnych według każdej z głównych kategorii dokumentów archiwum.

Powyższy wykaz powstał głównie na podstawie wspomnianego już inwentarza *Polonica w Archiwum Rzymskim*. Ponieważ nie wszystkie jego tomy mają indeks miejscowości, nie sposób jedynie na tej podstawie sporządzić pełnego spisu wszystkich dokumentów mogących interesować badacza dziejów jezuitów w Krasnymstawie, stąd tabela może wymagać uzupełnień i w swej obecnej postaci najprawdopodobniej nie wyczerpuje tematu.

Przykłady archiwaliów z każdej kategorii zostaną omówione poniżej, zaś wspomniany inwentarz *Polonica w Archiwum Rzymskim* pozwalający na szybkie dotarcie do szczegółowych ich opisów, zwalnia z obowiązku proponowania tutaj

⁷ *Formula scribendi*, w: *Institutum Societatis Iesu*, vol. III, *Regulae, Ratio studiorum, Ordinationes, Instructiones, Industriae, Exercitia, Directorium*, Florentiae 1893, s. 41-45.

⁸ Najważniejsze z tych dokumentów oraz wszystkie dekrety pierwszych 30 kongregacji generalnych znajdują się w ostatnim całościowym wydaniu Instytutu Towarzystwa (czyli najistotniejszych tekstów dotyczących duchowości i zakonnego prawa jezuitów), którym jest cytowane wyżej wydanie florenckie z końca XIX wieku: *Institutum Societatis Iesu*, vol. I-III, Florentiae 1892-1893. Systemowi administracji i komunikacji pisemnej jezuitów poświęcił swoją monografię M. Friedrich, *Der lange Arm Roms? Globale Verwaltung und Kommunikation im Jesuitenorden: 1540-1773*, Frankfurt am Main/New York 2011.

jakiegokolwiek dokładniejszej ich listy, która też pewnie nie byłaby pełna z powodu braku wspomnianego indeksu miejscowości.

Tab. 1. Dokumenty ARSI dotyczące jezuitów w Krasnymstawie

Rodzaj dokumentów		Sygnatura jednostek archiwalnych ARSI
Listy roczne i materiały do historii zakonu		Pol. 56-64, 87-88
Listy <i>ex officio</i>	listy jezuitów z Krasnegostawu	Pol. 78-79
	kopie listów generała do jezuitów w Krasnymstawie	Germ. 116, 125; Pol. 1-2
	kopie listów generała do niejezuitów w Krasnymstawie	Epp. NN. 30, 32
Katalogi		Pol. 20-32, 38-42, 45-47a-b, 49-49a-b
Nekrologi		Pol. 69, 89
Formuły ostatnich ślubów zakonnych		Germ. 34, 39, 41 II, 42 II-44 II, 50-51, 74-76, 93, 96-99, 101-102; Pol. 83; Lit. 4
Inne dokumenty		FG 378-379

Korespondencja

Scentralizowany system rządów w zakonie wymagał regularnej wymiany informacji pomiędzy przełożonymi a podwładnymi. Głównym narzędziem i najczęstszą formą tych koniecznych kontaktów była korespondencja. Oprócz oczywistej funkcji administracyjnej, miała ona również wymiar wspólnotowy, gdyż celem niektórych listów było poinformowanie współbraci (i ewentualnie innych zainteresowanych) o podejmowanych pracach i ich okolicznościach oraz – w przypadku krajów misyjnych – o historii, tradycjach, geografii, klimacie, florze i faunie regionu, w którym jezuita działali.

Można zatem powiedzieć, że ta korespondencja i cała komunikacja pisemna w Towarzystwie Jezusowym miały dwa wymiary: „wertykalny” – odnoszący się do kontaktów na linii podwładny-przełożony oraz „horyzontalny” – dotyczący kontaktów pomiędzy samymi zakonnikami z otwarciem na osoby spoza zakonu⁹. Każdemu z tych wymiarów odpowiadał inny rodzaj listów. Te określane „listami rocznymi” (*litterae annuae*) to owoc komunikacji „horyzontalnej”, do której poniekąd należy też inna kategoria jezuickich dokumentów często występująca razem z *annuae* bądź wręcz z nimi zmieszana – tzw. *historia domus*, czy też szeroko pojęte materiały do historii zakonu. Do sfery komunikacji „wertykalnej” należały

⁹ Na temat korespondencji i pozostałych rodzajów cytowanych tu jezuickich dokumentów, zob. *Encyklopedia*, s. 215 (*historia domus*), s. 272-273 (katalogi), s. 303-304 (korespondencja), s. 453-454 (nekrologi) oraz R. Danieluk, *Bydgostiana w Rzymskim Archiwum*, s. 13-51; tenże, *Die Jesuiten in Brig im frühen 19. Jahrhundert im Licht des Generalarchivs der Gesellschaft Jesu in Rom*, w: *Die Wiederherstellung der Gesellschaft Jesu. Vorbereitung, Durchführung und Auswirkungen. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im Wallis*, red. P. Oberholzer, Münster 2019, s. 71-98.

natomiast listy służbowe – tzw. *ex officio* – adresowane do generała i dotyczące spraw administracyjnych nienadających się do relacji ogólnych.

„Krasnostaviana” znajdują się w obu rodzajach dokumentacji, choć zdecydowanie więcej zachowało się tych należących do sfery „horyzontalnej”.

Listy roczne i materiały do historii zakonu

Pod sygnaturą *Polonia* 56-64 oraz 87-88, rzymskie archiwum posiada 23 *annuae* oraz 21 *historia domus* z Krasnegostawu z lat 1685-1770, przy czym w obu seriach brakuje niektórych roczników: w *annuae* są to lata 1717, 1734, 1758 oraz 1771-1772, zaś w *historia domus* lata 1717, 1731-1733, 1738-1739 oraz 1771-1772 (można przypuszczać, że brak rocznika 1773 w obu seriach tłumaczy się wiadomymi względami).

Zgodnie z wymogami tego rodzaju literackiego, relacje te zawierają informacje o sytuacji placówki i najważniejszych wydarzeniach mających miejsce w danym roku. Na przykład pierwsza *historia domus* dotycząca Krasnegostawu rozpoczyna się opowieścią o przybyciu jezuitów w Wigilię Bożego Narodzenia 1685 roku:

Ad Christi incunabula nata est huic loco Societas. Venerunt enim huc Nostrum 24 decembris anno 1685, hora circiter decima antemeridiana. Invecti in oppidum curru simplici rusticano, ex quo vix descenderunt, salutarunt illico Reverendissimum Episcopum Crasnostaviae tunc praesentem et summopere Nostrorum adventu exhilaratum. Causam laetitiae potissimam fuisse credo, quod tandem obtinuerit quod diu a Societate pro suarum ovium salute poposcit¹⁰.

Z dalszej narracji dowiadujemy się o tym, że jezuici zatrzymali się niedaleko katedry, w przydzielonym im mieszkaniu w kamienicy, którą dzielili z trzema wikariuszami katedralnymi. Mowa też o innych krokach, jakie biskup podjął przed swoim rychłym wyjazdem (26 grudnia udał się do Żółkwi) celem ułatwienia im początków pobytu w Krasnymstawie.

Już przytoczony fragment dowodzi, że właśnie na podstawie takich źródeł oparł swoją historię ojciec S. Załęski. O przybyciu jezuitów do Krasnegostawu i zasługach życzliwego im biskupa pisał bowiem:

Gorliwy ten pasterz odwiedzał pilnie diecezję, sam katechizował dzieci i lud wiejski, a przekonawszy się o nieznajomości katechizmu i grubych obyczajach swych diecezjan pomieszanych z ciemną Rusią dyzunicką, postanowił sprowadzić jezuitów, głównie dla pomocy w duszpasterstwie. Na prośbę więc jego, a rozkaz prowincjała Jana Hermanni, w wigilię Bożego Narodzenia 1685 roku, czterech jezuitów z Lublina z o. Konradzkiem jako superiorem, zjechało na

¹⁰ „Towarzystwo narodziło się dla tego miejsca przy żłóbku Chrystusa, bowiem Nasi przybyli tutaj 24 grudnia 1685 roku, około godziny dziesiątej przed południem. Wjechali do miasteczka na prostej chłopskiej furmance i natychmiast po przybyciu przywitali Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa, który był wtedy obecny w Krasnymstawie i którego ten przyjazd Naszych bardzo ucieszył. Wydaje się, że powód tej radości był taki, że wreszcie uzyskał on od Towarzystwa to, o co dla dobra swoich owieczek zabiegał od dawna”. ARSI, *Pol.* 56, f. 75^v. Biskupem diecezji chełmskiej, na terenie której leżał Krasnystaw był od roku 1677 Stanisław Jacek Świącicki (ok. 1615-1696), zob. J. Kumor-Mielnik, *Świącicki Stanisław Jacek CRL*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 382-383.

prostym wozie do Krasnegostawu, zamieszkali na wikarówce, stołowali się u sąsiada kowala, a pracowali w kościele katedralnym w kaplicy, którą im biskup wyznaczył¹¹.

Wyraźnie widać, że autor publikacji *Jezuici w Polsce* korzystał z cytowanej wyżej *historia domus*, co zresztą on sam potwierdza we wstępie do skróconej wersji swego dzieła, gdzie przyznaje, że przez wiele lat zbierał materiały, wyciacha ich rodzaje oraz archiwa i biblioteki, w których pracował¹².

Z kart tej samej relacji dowiadujemy się również o zaniepokojeniu Akademii Zamojskiej pojawieniem się jezuitów w okolicy i możliwością otwarcia przez nich szkół. To właśnie celem uprzedzenia jej działań stojących im na przeszkodzie, krasnostawscy jezuita zdecydowali rozpocząć nauczanie już w roku 1688, kiedy sytuacja nowej placówki nie była jeszcze ustabilizowana¹³.

Historia domus i *annuae* informowały krótko o najważniejszych wydarzeniach w życiu danego domu zakonnego, np. o okolicznościach jego fundacji (wraz z kopią niektórych istotnych dokumentów¹⁴) czy o zmianie jego statusu z rezydencji na kolegium, co nastąpiło formalnie 27 lutego 1720 roku¹⁵. Czytelnik znajdzie tam również dokładne statystyki dotyczące prac duszpasterskich podejmowanych przez krasnostawskich jezuitów: ilość wygłoszonych kazań, przeprowadzonych rekolekcji i wysłuchanych spowiedzi oraz mniej lub bardziej spektakularnych nawróceń na katolicyzm lub reformy życia itd. Dzięki takim danym dowiadujemy się np. o dużym zaangażowaniu tutejszych jezuitów w posługę konfesjonau: jeśli w pierwszych latach po przybyciu wysłuchiwali oni ok. 10 000-12 000 spowiedzi rocznie, to w roku 1730 było ich już 15 236, zaś w roku 1770 – 26 788¹⁶.

Zakonni kronikarze wspominali też nierzadko wydarzenia polityczne dotyczące całego kraju (np. śmierć Jana III Sobieskiego¹⁷) lub tylko ich miejscowości (np. obecność w okolicy szwedzkich wojsk, przybyłych tu w 1704 roku, po zdobyciu Lwowa¹⁸). Oczywiście najskrzętniej notowali wydarzenia dotyczące bezpośrednio własnej placówki, np. zmiana superiora w 1702 roku lub seria nieszczęść, które spadły na kolegium w 1735 roku – oprócz fatalnego w skutkach pożaru w majątku ziemskim jezuitów, były to inne niefortunne dla nich wypadki (*plura infortunia*), jak: nieurodzaj (*agrorum sterilitas*), pomór (*animalium pestis*) i przemarsz wojsk rosyjskich (*Moschorum incursiones*)¹⁹.

¹¹ Załęski, *Jezuici w Polsce* IV/4, s. 1588. Jan Hermani (1626-1691), jezuita od roku 1644, był prowincjałem w latach 1684-1689 (*Encyklopedia*, s. 214); Paweł Konradzki (1645-1699), jezuita od roku 1665 (*Encyklopedia*, s. 300).

¹² S. Załęski, *Jezuici w Polsce. W skróceniu, 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908, s. III-V. Zob. też: tenże, *Jezuici w Polsce* IV/1 [1905], s. VII-X.

¹³ ARSI, *Pol.* 56, f. 76^r. Wspomina o tym Załęski, *Jezuici w Polsce* IV/4, s. 1589.

¹⁴ ARSI, *Pol.* 56, f. 249^r-251^r.

¹⁵ ARSI, *Pol.* 58, f. 145^r.

¹⁶ ARSI, *Pol.* 61, f. 39^v; *Pol.* 63, f. 17^r; *Pol.* 88, nr 121.

¹⁷ ARSI, *Pol.* 56, f. 321^r.

¹⁸ ARSI, *Pol.* 57, f. 71^v.

¹⁹ ARSI, *Pol.* 59, f. 175^r.

Cytowany rodzaj literacki spotyka się niejednokrotnie z krytyką jako źródło historyczne mało obiektywne (*annuae* były pisane głównie ku pokrzepieniu czytelników) i raczej niezaskłujące na wiarę. Niejedno studium pokazuje jednak, że wszystko zależy od tego, w jaki sposób historyk je interpretuje i zeń korzysta. Nie chodzi bynajmniej o przysłowiowe czytanie pomiędzy wierszami (też przydatne!), ale raczej o konfrontację tego rodzaju jezuickiej dokumentacji z innymi źródłami zakonnymi i nie tylko. Dzieje placówki Towarzystwa Jezusowego w Krasnymstawie stanowią dobry przykład możliwości podjęcia takiego studium porównawczego, które dałoby się przeprowadzić, używając choćby dokumentów omówionych w obecnym opracowaniu.

Listy *ex officio* i generalskie odpowiedzi

Inwentarz *Polonica w Archiwum Rzymskim* odnotowuje cztery listy wysłane z Krasnegowstawu w latach 1697-1704 do ojca generała Tyrsusa Gonzáleza²⁰. Autorami trzech byli jezuici: Jan Reuth (list z 14 września 1697 roku), Franciszek Rywocki (list z 2 kwietnia 1702 roku) i Sebastian Bartmanowicz (list z 18 lutego 1704 roku), zaś czwarty wysłali członkowie kongregacji mariańskiej razem z listem S. Bartmanowicza²¹.

Listy J. Reutha i F. Rywockiego należą do kategorii tzw. *Indipetae*, czyli kierowanych do generała próśb o przeznaczenie do pracy misyjnej. Spośród kilkunastu tysięcy takich listów zachowanych w Rzymie, niewielka tylko część wyszła spod pióra jezuitów polskich, jak przypominała niedawno Monika Miazek-Męczyńska w swoim studium poświęconym temu rodzajowi korespondencji²². Jak zwykle w takich prośbach, autorzy starali się przekonać ojca generała o zasadności ich propozycji (np. Reuth prosił o zwolnienie go z funkcji przełożonego, którą wtedy pełnił już ósmy rok), choć wiadomo, że tylko niewielka część ochotników uzyskiwała upragnione pozwolenie. Należał do nich Reuth, który wyjechał na misje do Persji, ale dopiero w roku 1702, tymczasem zgłaszającemu się na misję chińską Rywockiemu generał odmówił, jak widać w kopii odpowiedzi z 3 czerwca 1702 roku²³.

Dwa pozostałe listy mają tę samą datę 18 lutego 1704 roku i dotyczą zupełnie innej sprawy. W pierwszym Bartmanowicz prosi w imieniu członków kongregacji mariańskiej działającej przy tutejszym kolegium o jej afiliację, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia, do rzymskiej kongregacji *Prima Primaria*. Jako rację podaje, że będzie to pociechą w tych trudnych dla kraju czasach („inter tot aerumnas ac gravissima Patriae pericula”), by w ten sposób móc uciekać się do

²⁰ ARSI, *Pol.* 78, f. 197^r-198^r; *Pol.* 79, f. 208^r-209^v, 221^r-222^v. Tyrsus González de Santalla (1624-1705), Hiszpan, jezuita od 1643 roku, wybrany generałem w 1687 roku (*Encyklopedia*, s. 188).

²¹ Jan Reuth (1656-1712), jezuita od roku 1672, był superiorem w Krasnymstawie w latach 1691-1702, po czym wyjechał na misje do Persji (*Encyklopedia*, s. 568); Franciszek Rywocki (1676-1710), jezuita od roku 1694 (*Encyklopedia*, s. 857); Sebastian Bartmanowicz (1670-1720), jezuita od roku 1687, w Krasnymstawie pracował w latach 1716-1717 (*Encyklopedia*, s. 29).

²² M. Miazek-Męczyńska, *Indipetae Polonae – kołatanie do drzwi misji chińskiej*, Poznań 2015.

²³ ARSI, *Germ.* 125, s. 67. W tym samym tomie na str. 115 zachowała się kopia odpowiedzi na jeszcze inny list Rywockiego.

wstawiennictwa Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Do listu jezuita dołączona jest petycja podpisana przez 16 członków krasnostawskiej kongregacji.

Dzięki inwentarzowi *Polonica w Archiwum Rzymskim* wiemy też o istnieniu 14 kopii listów generalskich wysłanych do Krasnegostawu w latach 1702-1765, których adresatami było 11 jezuitów (sześciu księży i pięciu scholastyków)²⁴. Są to odpowiedzi na ich listy tzw. *solì*, które zgodnie z zakonnym prawem były przeznaczone jedynie dla przełożonego generalnego, gdyż dotyczyły spraw bardzo osobistych.

Na przykład z odpowiedzi ojca T. Gonzáleza na list Łukasza Pokłękowskiego wysłanej do Krasnegostawu 18 listopada 1702 roku wynika, że młody jezuita nie wiadomo dla jakich racji prosił o pozwolenie pozostania w Towarzystwie jako permanentny scholastyk (tak zakonne słownictwo określa kleryków), czyli bez przyjmowania święceń kapłańskich²⁵. Generał odpisał mu, że nie jest to w zwyczaju zakonu („ut in statu scholastici non sacerdotis perpetuo sistas, est inauditum in Societate”), ale przed ostateczną odpowiedzią, której póki co nie dawał, miał zasięgnąć jeszcze informacji. Choć brak dalszej korespondencji na ten temat, skądinąd wiadomo, że sprawa zakończyła się tak, że Ł. Pokłękowski święcenia przyjął i wytrwał w zakonie do końca życia (zmarł 30 lat później w Kamieńcu Podolskim po latach pracy jako nauczyciel, duszpasterz i superior w różnych wspólnotach)²⁶.

Oprócz tego w Rzymie zachowały się też kopie trzech generalskich listów do niejezuitów: generał González pisał do biskupa pomocniczego diecezji chełmskiej Jana Dłużewskiego 12 czerwca 1700 roku, zaś generał Franciszek Retz korespondował ze starostą krasnostawskim Feliksem Potockim 9 sierpnia 1738 roku oraz 27 lipca 1748 roku²⁷. Dwa inne listy były wysłane do jezuitów krasnostawskich przez generalnego prokuratora zakonu: pierwszy z 22 czerwca 1697 roku adresowany był do przełożonego tutejszej rezydencji Reutha, drugi, z 18 marca 1702 roku, do jego następcy Kaspra Tauscha²⁸.

Katalogi

W jezuickim słownictwie słowo „katalog” oznacza regularnie sporządzany spis wszystkich zakonników w poszczególnych domach danej prowincji, zawierający

²⁴ ARSI, *Pol.* 1-2, f. 58^v, 60^v, 63^v, 65^r-66^v, 68^r-69^v, 83^r, 93^r, 95^v-96^r, 128^r, 147^v.

²⁵ ARSI, *Pol.* 1-2, f. 58^v. Łukasz Pokłękowski (1676-1732), jezuita od roku 1695 (*Encyklopedia*, s. 522).

²⁶ *Encyklopedia*, s. 522.

²⁷ ARSI, *Germ.* 116, s. 439-440; *Epp. NN.* 30, s. 61-62; *Epp. NN.* 32, s. 188-189. Jan Dłużewski (ok. 1658 – ok. 1720), biskup pomocniczy chełmski od roku 1696 (*Hierarchia Catholica*, vol. V, Patavii 1952, s. 212); Franciszek Retz (1673-1750), jezuita Prowincji Czeskiej od roku 1689, wybrany generałem w roku 1730 (*Encyklopedia*, s. 568); Feliks Potocki (ok. 1690-1766), kasztelan nakielski (1752-1758) i słoński (1758-?), był też starostą krasnostawskim, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Potocki_\(zm._1766\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Potocki_(zm._1766)) (dostęp: 21.09.2020).

²⁸ ARSI, *FG* 378-379 (brak paginacji). Kasper Franciszek Tausch (1656-1703), jezuita od 1672 roku, w latach 1693-1702 był kapłanem wojewody i hetmana Feliksa Potockiego, po czym superiorem w Krasnymstawie, gdzie zmarł (*Encyklopedia*, s. 685). Prokuratorem generalnym (zob. znaczenie tego terminu w: *Encyklopedia*, s. 540) był wtedy włoski jezuita Pietro Francesco Orta (1635-1722), który pełnił ten urząd w latach 1692-1718 (ARSI, *Schedario Lamalle*).

podstawowe dane biograficzne o każdym duchownym oraz krótką informację o jego zajęciach. Istniały dwa rodzaje takich katalogów, których nazwy odnoszą się do częstotliwości ich przygotowania: katalogi roczne (*annuales* lub *breves*) i katalogi trzyletnie (*triennales*). Pierwsze zawierały mniej informacji o każdym jezuitcie (data urodzenia, wstąpienia do zakonu, święceń kapłańskich i ostatnich ślubów), ale były sporządzane co roku, stąd ich oczywista przydatność do badań biograficznych. Katalogi trzyletnie składały się z trzech części i obejmowały więcej informacji, gdyż oprócz rozbudowanej formy danych biograficznych z katalogu rocznego (ta część nazywała się *catalogus primus*), zawierały też ocenę charakteru i osobowości jezuita uwzględniającą takie aspekty jak temperament, talenty czy zdrowie (ta część nazywała się *catalogus secundus*); oprócz tego mieściły też krótkie zestawienie sytuacji ekonomicznej placówki (ta część nazywała się *catalogus tertius*). Użyteczność takich spisów w administracji nie wymaga wyjaśnień i zarazem tłumaczy ich obecność w archiwum. Wiele z przechowywanych w Rzymie katalogów obu kategorii dotyczy Krasnegostawu i zawiera informacje o pracujących tam jezuitach i ich domu.

Katalogi roczne

Dostępne w kurialnym archiwum katalogi roczne dotyczące Krasnegostawu znajdują się w tomach *Polonia* 45-47a-b oraz 49-49a-b. Obejmują one okres 1686-1773, przy czym brakuje dwunastu ich roczników: 1685-1686, 1691-1692, 1715-1716, 1725-1726, 1734-1735, 1758-1759, 1761-1763, 1764-1765, 1766-1768 oraz 1769-1770.

Oprócz wielu możliwych zastosowań, katalogi te nadają się także do studium nad dziejami każdej placówki. Przykładowo w *catalogus brevis* z roku 1686-1687 Krasnystaw nie figuruje jeszcze jako osobna placówka, ale wśród jezuitów kolegium lubelskiego, przy nazwiskach dwóch – Andreas Nagorski oraz Władysław Kozmiński – widnieje nota „pro Missione Krasnostaviensi”²⁹. Ta sama „Missio” pojawia się w katalogu za rok 1688-1689 tuż po kolegium w Lublinie jako osobna placówka, choć zależna od tegoż³⁰. W katalogu za rok 1689-1690 staje się „Residentia Crasnostaviensis”, a w latach 1720-1721 – „Collegium Crasnostaviense”³¹.

Katalogi z kolejnych lat pokazują, że taki charakter placówki utrzymał się aż do kasaty w 1773 roku. Widać w nich ponadto, że czasami kolegium to stawało się też domem formacyjnym dla młodych jezuitów: w latach 1728-1736 kilku z nich studiowało tu matematykę, w latach 1736-1751 retorykę, zaś w latach 1759-1773 filozofię (najczęściej była tu jedna lub druga jej klasa, choć np. w katalogu z roku 1768-1769 widnieją wszystkie trzy klasy filozofii). Niestety brakujące w ARSI roczniki katalogów nie pozwalają na precyzyjne określenie tego, kiedy dokładnie nauczano poszczególnych dyscyplin filozoficznych w Krasnymstawie.

²⁹ ARSI, *Pol.* 45, f. 7^v-8^r. Andrzej Nagórski (1643-1710), jezuita od roku 1660, pracował wtedy jako regens seminarium w Lublinie (*Encyklopedia*, s. 449); Władysław Kozmiński (1651-?), jezuita od roku 1669, opuścił zakon w roku 1690 (*Encyklopedia*, s. 834).

³⁰ ARSI, *Pol.* 45, f. 36^r.

³¹ ARSI, *Pol.* 45, f. 61^v; *Pol.* 46, f. 30^r.

Katalogi trzyletnie

Oprócz wspomnianych wyżej katalogów rocznych, również wiele z bogatej rzymskiej kolekcji tych trzyletnich z Prowincji Polskiej zawiera „krasnostawiana”. Znajdują się one w tomach *Polonia* 20-32, 38-42 i dotyczą okresów 1690-1754 oraz 1758-1770. Wydaje się, że lanki są tu minimalne: brak jedynie *catalogus primus* z roku 1696 i *catalogus tertius* z roku 1743, co zaprezentowano w poniższej tabeli.

Tab. 2. Katalogi trzyletnie ARSI dotyczące Krasnegostawu

Rok	Sygnatura ARSI (I= <i>cat. primus</i> ; II= <i>cat. secundus</i> ; III= <i>cat. tertius</i>)	Liczba jezuitów w Krasnymstawie
1690	<i>Pol.</i> 20, f. 60 ^r (I), 135 ^r (II), 176 ^r (III)	5
1693	<i>Pol.</i> 20, f. 248 ^{rv} (I), 319 ^{rv} (II), 358 ^r (III)	6
1696	<i>Pol.</i> 21, f. 41 ^{rv} (II); <i>Pol.</i> 21a, f. 18 ^r (III)	7
1700	<i>Pol.</i> 22, f. 57 ^{rv} (I), 121 ^{rv} (II), 158 ^r (III)	10
1705	<i>Pol.</i> 22, f. 220 ^r -221 ^r (I), 285 ^r -286 ^r (II), 324 ^r (III)	15
1711	<i>Pol.</i> 23, f. 53 ^r -54 ^r (I), 118 ^{rv} (II), 147 ^{rv} (III)	12
1714	<i>Pol.</i> 23, f. 227 ^r -228 ^r (I), 292 ^{rv} (II), 329 ^{rv} (III)	12
1717	<i>Pol.</i> 24, f. 53 ^r -54 ^r (I), 120 ^{rv} (II), 161 ^r (III)	12
1723	<i>Pol.</i> 24, f. 215 ^r -216 ^v (I), 320 ^r -321 ^v (II), 401 ^{rv} (III)	16
1727	<i>Pol.</i> 25, f. 45 ^r -47 ^v (I), 160 ^r -161 ^v (II), 247 ^{rv} (III)	17
1730	<i>Pol.</i> 25, f. 324 ^r -326 ^v (I), 447 ^r -449 ^v (II), 544 ^{rv} (III)	23
1737	<i>Pol.</i> 26, f. 46 ^r -48 ^v (I), 174 ^r -176 ^v (II), 275 ^{rv} (III)	24
1743	<i>Pol.</i> 27, f. 49 ^r -52 ^r (I); <i>Pol.</i> 28, f. 41 ^r -44 ^r (II)	25
1746	<i>Pol.</i> 29, f. 52 ^r -55 ^v oraz <i>Pol.</i> 30, f. 52 ^r -55 ^v (I), <i>Pol.</i> 29, 205 ^r -208 ^v (II), 330 ^r (III)	29
1749	<i>Pol.</i> 31, f. 54 ^r -57 ^r (I), 202 ^r -205 ^r (II), 322 ^r (III)	27
1754	<i>Pol.</i> 32, f. 257 ^r -259 ^r (I), 107 ^r -109 ^r (II), 28 ^r (III)	19
1758	<i>Pol.</i> 38, f. 9 ^r -10 ^v (I), 67 ^r -69 ^r (II), 150 ^{rv} (III)	18
1761	<i>Pol.</i> 39, f. 19 ^r -22 ^v (I), 112 ^r -115 ^v (II), 198 ^{rv} (III)	31
1764	<i>Pol.</i> 40, f. 15 ^r -18 ^v (I), 109 ^r -112 ^v (II), 199 ^r (III)	30
1767	<i>Pol.</i> 41, f. 16 ^r -19 ^v (I), 108 ^r -111 ^v (II), 195 ^r (III)	30
1770	<i>Pol.</i> 42, f. 24 ^r -28 ^v (I), 109 ^r -113 ^v (II), 192 ^{rv} (III)	38

Pierwszym katalogiem trzyletnim, w którym pojawia się Krasnystaw jest ten z roku 1690 (poprzedni, z roku 1685, nie wspomina o tym mieście³²), zaś ostatni nosi datę 1770. Jak wynika z tabeli, katalogi te, oprócz wspomnianych wyżej informacji o każdym z jezuitów i wzmiance o stanie finansowym placówki, pozwalają także na precyzyjne ustalenie stanu osobowego na przestrzeni lat. Widzimy, że w latach 1685-1770 w Krasnymstawie przebywało zawsze od 5 do 38 jezuitów. Szczegóły rozwoju demograficznego placówki pokazują natomiast katalogi roczne,

³² ARSI, *Pol.* 19, f. 1^r-109^v.

których zestawienie podobne do tego z tabeli 2 pozwoliłoby na prześledzenie stanu osobowego krasnostawskich jezuitów z roku na rok.

Nekrologi

W rzymskim archiwum przechowywane są nekrologi 26 jezuitów zmarłych bądź pochowanych w Krasnymstawie w latach 1701-1768. Podobnie jak w przypadku zakonnych katalogów cytowanych wyżej, nie ma wśród nich nazwisk osób szczególnie znanych ze względu na ich życie, pisma czy inne dokonania. Nie ma nawet nekrologu Kaspra Niesieckiego, o którym Załęski pisał, że był „ze wszystkich uczonych jezuitów najlepiej zasłużony dla szlacheckiego społeczeństwa Polski i Litwy, a niszczący wszystko żąb czasu zasługi tej nie umniejszy”³³, a który wszak w Krasnymstawie zmarł i został pochowany.

Zachował się natomiast nekrolog imiennika K. Niesieckiego, K. Tauscha, o którym była mowa wyżej. Wielokrotnie zgłaszał się on na misje zagraniczne i w latach 1679-1688 wysłał w tej sprawie co najmniej dziesięć listów do kolejnych generałów zakonu, na które otrzymał co najmniej siedem odpowiedzi, ale żadna z nich nie była pozytywna³⁴. Ostatecznie Tausch na misje nigdy nie wyjechał i zakończył życie w Krasnymstawie. Jego nekrolog należy do tych krótszych. Czytamy w nim:

R. P. Gaspar Tausch. Professus 4 votorum. Obiit Crasnostaviae anno 1703, die 2 Augusti. Sacramentis munitus vitam clausit. Vir insignis religiositatis, charitatis, prudentiae et efficaciae. Labori circa bonum Residentiae in suo regimine immortuus. Per illum stetit, quid quid, nobilissimae supellectilis habet ecclesia³⁵.

Ponadto z narracji Załęskiego wiadomo, że w tutejszym jezuickim kościele pochowany został zmarły w roku 1715 Rafał Sarbiewski, kasztelan braclawski, bratanek słynnego jezuita-poety i dobrodziej krasnostawskiego kolegium, któremu zapisał swe dobra³⁶. Nie był on zakonnikiem, stąd jego nekrologu nie sposób znaleźć w jezuickim archiwum, ale jako benefaktor Towarzystwa został odnotowany w zakonnej historii i w *litterae annuae* z 1715 roku³⁷.

Korzystając z nekrologów, należy pamiętać, że sporządzano je nie tyle jako źródło historyczne, ale również jako pomoc mającą służyć wzajemnej pamięci

³³ Załęski, *Jezuici w Polsce* III/2 [1902], s. 1118.

³⁴ Miazek-Męczyńska, *Indipetae Poloniae*, s. 139-145.

³⁵ „Wielebny Ojciec Kasper Tausch, profes 4 ślubów, zmarł w Krasnymstawie w roku 1703, dnia 2 sierpnia. Dokonał żywota zaopatrzony sakramentami. Był człowiekiem szczególnej pobożności, miłosierdzia, roztropności i skuteczności w działaniu, niezapomnianym ze względu na to wszystko, co uczynił dla dobra Rezydencji podczas swoich rządów. To dzięki niemu kościół stoi i jest wyposażony”. ARSI, *Pol.* 69, s. 67.

³⁶ Załęski, *Jezuici w Polsce* IV/4, s. 1594. O Rafale Sarbiewskim pisze Niesiecki: „[...] kasztelan braclawski, starosta korytnicki, pan bogobojny, kollegio naszemu krasnostawskiemu chciał fundacji przyczynić, ale ta jego intencja zupełnego skutku nie wzięła, przeniósłszy się na wieczność w roku 1715, pogrzebiony w kościele tegoż kolegium” (K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VIII, red. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1841, s. 280).

³⁷ ARSI, *Pol.* 62, f. 94r.

modlitwowej, którą jezuita obejmowali swoich zmarłych współbraci, w myśl przepisów *Konstytucji*, których numery 598 i 601 precyzują:

Rankiem dnia najbliższego po jego [zmarłego] śmierci wszyscy kapłani mieszkający w domu odprawiają za jego duszę Ofiarę Mszy świętej, pozostali zaś będą za niego w szczególności sposób zanoszą błagania do Bożego Miłosierdzia [...]. Trzeba też powiadomić innych z Towarzystwa w tych miejscowościach, które Przełożony uzna za właściwe, by i oni odprawili podobne nabożeństwo, żeby miłość wobec zmarłych okazała się w Panu nie mniejsza niż wobec żywych³⁸.

Oczywiście dzięki informacji o zmarłym i jego życiu, dokumenty te są cennym źródłem dla historyków, choć w różnym stopniu. Na przykład z nekrologu Jana Bartmińskiego (zm. 29 października 1720 roku) dowiadujemy się, że pracował on w Krasnymstawie przez 35 lat, czyli od początku istnienia placówki („ab initio foundationis in hac urbe”), jako gorliwy duszpasterz, który rano spowiadał penitentów, a po południu odwiedzał ubogich i chorych, do których zresztą wzywano go również późną porą, co nigdy nie stanowiło dla niego przeszkody³⁹. Tymczasem zmarły w Krasnymstawie siedem lat później brat Heel pracował w tutejszym kościele jako rzeźbiarz, ale z jego nekrologu dowiadujemy się też o zapisie jaki uczynił na rzecz krakowskiego nowicjatu oraz o jego pracach rzeźbiarskich tamże oraz w domu profesów i kolegium przy ul. Grodzkiej. W tym ostatnim miejscu wykonał figury apostołów, których kopie do dzisiaj widoczne są przed kościołem Św. Piotra i Pawła („templi magnificentiam auxit positus ante valvas, quasi in excubiis, duodecim Apostolorum simularcris, solido e lapide conformatis”)⁴⁰.

W niektórych nekrologach nie brak też iscie barokowej retoryki. Przykładowo autor notatki o śmierci Piotra Zygielewskiego zamiast napisać wprost, że ten „zmarł” („obiit”) 10 czerwca 1713 roku, notuje, że „wkroczył na drogę wieczności” („viam aeternitatis ingressus”)⁴¹. Podobnie jest w przypadku Jana Delamarsa (zm. 17 września 1719 roku) – „powierzył śmiertelne ciało mogile, zaś duszę niebu” („corpus mortale tumulo, coelo animam reddidit”)⁴². Jak widać, nekrologi jezuitów może studiować nie tylko historyk, ale i filolog.

³⁸ *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego wraz z przypisami Kongregacji Generalnej XXXIV oraz Normy Uzupełniające zatwierdzone przez tę samą Kongregację*, Kraków-Warszawa 2001, s. 210-211.

³⁹ ARSI, *Pol.* 69, s. 337. Jan Bartmiński (1645-1720), jezuita od roku 1668 (*Encyklopedia*, s. 808). Jednakowoż katalog z roku 1686 odnotowuje go wśród jezuitów w kolegium krakowskim, a w Krasnymstawie pojawia się dopiero w katalogu z roku 1687 (ARSI, *Pol.* 45, f. 3^r, 21^r).

⁴⁰ ARSI, *Pol.* 69, s. 405. Dawid Heel (ok. 1671-1727), Niemiec, jezuita od roku 1719 (*Encyklopedia*, s. 212).

⁴¹ ARSI, *Pol.* 69, s. 253. Piotr Zygielewski (1648-1713), jezuita od roku 1668 (*Encyklopedia*, s. 796).

⁴² ARSI, *Pol.* 69, s. 337. Jan Ignacy Delamars (1656-1719), jezuita od roku 1672 (*Encyklopedia*, s. 122).

Formuły ostatnich ślubów zakonnych

Wśród kurialnych archiwaliów zachowało się też 30 formuł ostatnich ślubów zakonnych złożonych przez jezuitów w Krasnymstawie w latach 1702-1766. Podobnie jak w innych rodzajach „krasnostavianów” i tu brak nazwisk znanych jezuitów.

Uwagę amatora literatury angielskiej może wprawdzie przykuć wzmianka o Józefie Korzeniowskim, który złożył swoje śluby 2 lutego 1766 roku, ale oczywiście nie jest to nic więcej, jak przypadkowa zbieżność imienia i nazwiska z żyjącym sto lat później pisarzem, który choć urodził się w Berdyczowie, pisał po angielsku i znany jest dzisiaj głównie jako Joseph Conrad⁴³. Jezuita J. Korzeniowski był w Towarzystwie Jezusowym bratem zakonnym, stąd formuła jego ślubów napisana została w języku polskim, a nie po łacinie, jak to miało miejsce w przypadku ślubów ojców. A swoją drogą to ciekawe, że z Krasnymstawem związany był jeszcze inny jezuita, tym razem kapłan, o dokładnie takim samym imieniu i nazwisku, który pracował tu po kasacie zakonu w pojezuickiej szkole prowadzonej przez Komisję Edukacji Narodowej⁴⁴.

Oczywiście z formuły ślubów nie dowiemy się, czy istniało jakieś pokrewieństwo między tymi postaciami, natomiast będzie ona zawsze przydatna jako istotny przyczynek do biografii każdego jezuita oraz znakomity przykład jego pisma odręcznego (każdy pisał swoje śluby osobiście), co może posłużyć jako porównanie i punkt odniesienia w przypadku domniemyanych autografów kogoś.

Inne dokumenty

Wśród innych dokumentów rzymskiego archiwum odnoszących się do obecności jezuitów w Krasnymstawie na uwagę zasługują te dotyczące aspektów prawnych placówki. Ze zrozumiałych powodów były one zawsze skrupulatnie gromadzone i pieczołowicie przechowywane, a historia Towarzystwa zawiera wiele świadectw tego, jak istotne okazywały się w momencie, gdy jezuita musieli dochodzić swoich praw w sądzie. Działo się tak z różnych przyczyn, np. gdy rodzina ofiarodawcy chciała odzyskać majątek, podważając wiarygodność lub prawomocność fundacji.

Nie dziwi zatem, że wśród dokumentacji prokuratora zakonu znajduje się zapis dotyczący donacji bp. Stanisława Jacka Święcickiego z 28 września 1686 roku, na mocy której ofiarował on jezuitom lubelskim swoje posiadłości Worczyn i Puzów z przeznaczeniem na fundację nowej placówki zakonu w Krasnymstawie. W dokumencie czytamy:

Ja Stanisław Jacek na Święcicach Święcicki, Biskup Chełmski, zdrowy będąc na ciele i umyśle, odstąpiwszy mojej własnej i należnej jurysdykcji [...] wiadomo czynię i dobrowolnie zeznam tym zapisem moim *fundationis* wszem wobec i każdemu z osobna, komu by o tym wiedzieć należało teraz i na potem zawždy, iż ja [...] tę fundację *e nova radice* z dóbr moich dziedzicznych Worczyn i Puzów nazwanych [...] czynię i eryguję i pomienione dobra moje dziedziczne Worczyn i Puzów w województwie wołyńskim a powiecie włodzimierskim leżące [...] Wielebnym Ichmościom Ojcom Jezuitom, Jegomości Księdzu

⁴³ ARSI, Pol. 83, f. 171^r-172^r. Józef Korzeniowski (1732-?), jezuita od roku 1733 (*Encyklopedia*, s. 833).

⁴⁴ Józef Korzeniowski (1737 – po 1794), jezuita od roku 1757 (*Encyklopedia*, s. 306).

Wojciechowi Włoszynowskiemu, Rektorowi *Collegii Lublinensis, pro Residentia Crasnostaviensi, Residentiae Crasnostaviensi in viam foundationis de nova radice*, dając, dając, wiecznymi czasami zapisując i resygnując⁴⁵.

O tym, że spory o posiadłości i dobra miały miejsce nawet w Kościele (choć dziś to już pewnie nikogo nie dziwi...), świadczą inne dokumenty z tej samej sekcji archiwum, a mianowicie trzy listy, które prokurator Prowincji Polskiej Stanisław Kaznowski wysłał z Warszawy 18 i 25 lutego oraz 4 marca 1711 roku swemu rzymskiemu koledze po fachu Pietro Francesco Orcie, informując go o sprawie konfliktu z karmelitankami z Lublina o zapis na rzecz jezuickiej rezydencji krasnostawskiej i krakowskiego nowicjatu, i prosząc o podjęcie stosownych kroków⁴⁶. Chodziło o 5000 talarów zapisanych jezuitom testamentem kasztelanowej żmudzkiej Marii Anny Grothus, ale znajdujących się w depozycie u lubelskich karmelitanek. Główną przyczyną trudności był fakt, że wykonawca testamentu, biskup pomocniczy łucki Adam Rostkowski, skutecznie procesował się z jezuitami, by nie dopuścić do przejścia przez nich pieniędzy⁴⁷. Jak świadczy kopia innego jeszcze dokumentu z dnia 13 kwietnia 1711 roku, spór i tak trafił aż do Rzymu⁴⁸.

Odbiegając nieco od tematu (dokumenty rzymskie) i od ram czasowych niniejszego opracowania (XVII-XVIII wiek), można by też wspomnieć, choćby tytułem ciekawostki i dygresji, o innych jezuickich „krasnostavianach” z początku XX wieku, jakimi są przechowywane w krakowskim archiwum Towarzystwa Jezusowego listy i kartki pocztowe pisane przez jezuitę Apoloniusza Kraupę, który w Krasnymstawie przebywał w roku 1904 jedynie przez tydzień, ale za to... w areszcie⁴⁹. Był jednym z tych kapłanów, którzy wtedy udawali się na Podlasie, by nieść pomoc duchową prześladowanym przez władze carskie unitom. Ta działalność z punktu widzenia prawa rosyjskiego była nielegalna, dlatego niejeden z misjonarzy zapłacił za nią więzieniem czy nawet wywózką w głąb Rosji. W latach 1878-1904 w takiej misji podlaskiej wzięło udział kilkunastu jezuitów, a A. Kraupa był ostatnim z nich. Aresztowany 12 września 1904 roku pod Kraśniczymem wraz z przebywającym z nim bratem albertynem, po tygodniowym pobycie w Krasnymstawie, został razem z towarzyszem niedoli przewieziony do Lublina, gdzie obaj pozostawali w więzie-

⁴⁵ ARSI, FG 99, f. 565^v.

⁴⁶ ARSI, FG 514, f. 179^r-185^v. Stanisław Kaznowski (1665-1724), jezuita od roku 1686, był wtedy prokuratorem Prowincji Polskiej (*Encyklopedia*, s. 276). Na temat o. Orty, zob. przypis 28.

⁴⁷ Maria Anna z Liniewa Grothus (zm. 1710), wdowa po Abrahamie Gołuchowskim, była żoną kasztelana żmudzkiego Wilhelma Eustachego Grothusa (zm. 1708; zob. J. Wimmer, *Maria Anna z Liniewa Grothus*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9/1, red. K. Lepszy, Wrocław 1960, s. 23); Adam Rostkowski (1660-1738), od roku 1700 sufragan łucki (M. Dębowska, *Rostkowski Adam bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 361-362). O sprawie wspomina Załęski, *Jezuici w Polsce* IV/4, s. 1595.

⁴⁸ ARSI, FG 514, f. 177^v.

⁴⁹ Apoloniusz Kraupa (1871-1919), jezuita od roku 1888, od roku 1913 misjonarz w Zambii (*Encyklopedia*, s. 329).

niu przez dwa miesiące, po czym zostali wydalenii z granic państwa rosyjskiego i powrócili do Krakowa pod koniec listopada tego samego roku⁵⁰.

Wracając do „krasnostawianów” rzymskich, jak widać nie brak wśród nich źródeł umożliwiających studium rozmaitych aspektów jezuickiego rozdziału historii tego miasta. Można zatem wyobrazić sobie i mieć nadzieję, że wzorem wielu innych miejscowości również Krasnystaw doczeka się jakiejś monografii na kształt tych poświęconych innym jezuickim kolegiom i rezydencjom, żeby wspomnieć choćby Świętą Lipkę, Poznań, Grodno czy Bydgoszcz⁵¹.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archivum Romanum Societatis Iesu

Assistentia Germaniae (skrót: *Germ.*) 116, 125.

Provincia Poloniae (skrót: *Pol.*) 1-2, 19, 45-46, 56-59, 61-63, 69, 78, 79, 83, 88.

Epistolae Nostrorum (skrót: *Epp. NN.*) 30, 32.

Fondo Gesuitico (skrót: *FG*) 99, 378-379, 514.

Schedario Lamalle.

Opracowania

Bieś Andrzej Paweł i in., *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego*, t. 1-5, Kraków 2002-2008.

Danieluk Robert, *Tajna misja jezuitów na Podlasiu (1878-1904): „Columbae simplicitate et serpentis prudentia”*. Wybór dokumentów z archiwów zakonnych Krakowa, Rzymu i Warszawy, Kraków 2009.

Danieluk Robert, *Bydgoszczana w Rzymskim Archiwum Towarzystwa Jezusowego*, w: *Jezuici w Bydgoszczy i okolicy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2018, s. 13-51.

Danieluk Robert, *Die Jesuiten in Brig im frühen 19. Jahrhundert im Licht des Generalarchivs der Gesellschaft Jesu in Rom*, w: *Die Wiederherstellung der Gesellschaft Jesu. Vorbereitung, Durchführung und Auswirkungen. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im Wallis*, red. P. Oberholzer, Münster 2019, s. 71-98.

Dębowska Maria, *Rostkowski Adam bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 361-362.

Friedrich Markus, *Der lange Arm Roms? Globale Verwaltung und Kommunikation im Jesuitenorden: 1540-1773*, Frankfurt am Main/New York 2011.

Grzebień Ludwik i in., *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, wyd. 2, Kraków 2004.

⁵⁰ Więcej o misji Kraupy i jego pobycie w krasnostawskim areszcie w: R. Danieluk, *Tajna misja jezuitów na Podlasiu (1878-1904): „Columbae simplicitate et serpentis prudentia”*. Wybór dokumentów z archiwów zakonnych Krakowa, Rzymu i Warszawy, Kraków 2009.

⁵¹ *Święta Lipka – perła na pograniczu ziem, kultur i wyznań*, red. A. Jacyniak, Warszawa 2008; *Wokół jezuickiej fundacji uniwersytetu z 1611 roku*, red. D. Żołędź-Strzelczyk, R. Witkowski, Poznań 2011; *W. Lawszuk, Jezuici w Grodnie 1622-1700: ludzie i dzieje kolegium*, Kraków 2013; *Jezuici w Bydgoszczy i okolicy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2018.

- Grzebień Ludwik, *Podstawowa bibliografia do dziejów Towarzystwa Jezusowego w Polsce*, t. 1-2, Kraków 2009.
- Hierarchia Catholica*, vol. V, Patavii 1952.
- Institutum Societatis Iesu*, vol. I-III, Florentiae 1892-1893.
- Kołaczkowski Jakub, *Słownik języka i kultury jezuitów polskich*, Kraków 2006.
- Konstytucje Towarzystwa Jezusowego wraz z przypisami Kongregacji Generalnej XXXIV oraz Normy Uzupełniające zatwierdzone przez tę samą Kongregację*, Kraków-Warszawa 2001.
- Kumor-Mielnik Joanna, Świącicki Stanisław Jacek CRL, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 382-383.
- Lamalle Edmond, *L'archivio di un grande Ordine religioso. L'archivio Generale della Compagnia di Gesù*, „Archiva Ecclesiae”, 24-25 (1981-1982) s. 89-120.
- Lawszuk Władimir, *Jezuici w Grodnie 1622-1700: ludzie i dzieje kolegium*, Kraków 2013.
- Miazek-Męczysława Monika, *Indipetae Poloniae – kołatanie do drzwi misji chińskiej*, Poznań 2015.
- Niesiecki Kasper, *Herbarz Polski*, t. VIII, red. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1841.
- Schurhammer Georg, *Die Anfänge des römischen Archivs der Gesellschaft Jesu*, „Archivum Historicum Societatis Iesu”, 12 (1943) s. 89-118.
- Święta Lipka – perła na pograniczu ziem, *kultur i wyznań*, red. A. Jacyniak, Warszawa 2008.
- Teschitel Josef, *L'Organizzazione dell'archivio generale della Compagnia di Gesù*, „Rassegna degli Archivi di Stato”, 22 (1962) s. 189-196.
- Wimmer Jan, *Maria Anna z Liniewa Grothus*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9/1, red. K. Lepszy, Wrocław 1960, s. 23.
- Wokół jezuickiej fundacji uniwersytetu z 1611 roku*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, R. Witkowski, Poznań 2011.
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce*, t. III, vol. 2, Lwów 1902.
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce*, t. IV, vol. 1, Kraków 1905.
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce*, t. IV, vol. 4, Kraków 1905.
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce. W skróceniu, 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908.

Netografia

Feliks Potocki, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Potocki_\(zm._1766\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Potocki_(zm._1766)) (dostęp: 21.09.2020).

DOKUMENTY RZYMSKIEGO ARCHIWUM TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO DOTYCZĄCE JEZUICKIEGO KOLEGIUM W KRASNYMSTAWIE

Streszczenie

Krasnymstawa był jednym z wielu miejsc w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdzie jezuici prowadzili swój zwyczajny apostołat, który polegał na duszpaństwie bezpośrednim i nauczaniu w szkole. W mieście nad Wieprzem działalność ta miała miejsce w latach 1685-1773. Niniejszy artykuł – przygotowany na mającą się tam odbyć w 2020 roku konferencję (odwołaną z powodu

sytuacji sanitarnej) – to prezentacja źródeł archiwalnych dotyczących wskazanej placówki i przechowywanych w Rzymskim Archiwum Towarzystwa Jezusowego. W oparciu o szczegółowy inwentarz poloników tegoż archiwum – Andrzej Paweł Bieś i in., *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego* (t. 1-5, Kraków 2002-2008) – łatwo o szybką i precyzyjną lokalizację tych pochodzących z Krasnegostawu bądź do tego miejsca się odnoszących. Po ogólnej ich prezentacji, artykuł traktuje o każdym z głównych rodzajów literackich jezuickiej dokumentacji – są to przede wszystkim: listy, katalogi, nekrologi oraz formuły ostatnich ślubów zakonnych – z podaniem konkretnych przykładów i cytatów niektórych źródeł. Celem autora jest ukazanie w jaki sposób archiwalia te mogą pomóc nie tylko historykom lokalnym, ale też wszystkim zainteresowanym dziejami tego miejsca i wspomnianą dokumentacją ze względu na inne podejmowane przez nich zagadnienia.

Słowa kluczowe: jezuici; kolegium; Krasnystaw; Towarzystwo Jezusowe; archiwum zakonne